

P1288

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على
سيدنا محمد وآله الطيبين
الطاهرين
فإن خيرنا من الدنيا والآخرة
هو الله ربنا ورب كل شيء

رابعيات
(۱۳)

میں پختہ کار و پختہ شق ہو جانے کے بعد اصنافِ سخن کی
 سب سے مشکل صنف رباعی پر طبع آزمائی کر کے تصوف
 کے پاکیزہ جذبات اور فلسفے کے اعلیٰ خیالات کی عمیق
 غریب گلکاریاں کی ہیں۔

رباعیوں کا نظم کرنا بہت مشکل ہے۔ چار مصرعوں
 کی محدود گنجائش میں حسن و عشق، پند و نصائح، مذمت
 اخلاق، حکمت و تصوف غرض رُموز ہستی کے بڑے سے
 بڑے مضمون کو فصیح و بلیغ پیرایہ میں نہایت اختصار کیساتھ
 ادا کر جانا بازیچہٴ اطفال نہیں۔ فارسی زبان میں طوہی
 لکزی، غزالی، جرجانی، عربی رومی، سجابی، بطامی، زبیری
 سائے شاطو، میر درد، ابوالخیر عطار، سرمد، خیام وغیرہ جیسے
 بیسیوں قادر الکلام شاعروں نے رباعیاں تصنیف کی ہیں
 مگر جہاں ادب آگاہ ہے کہ واہب العطایانے ان سب میں
 عمر خیام ہی کو قبولِ عام کا خلعت بچھا۔ اس حقیقت کو

پیش نظر رکھ کے ملاحظہ فرمائیے کہ توفیق نے رباعی کی
کٹھن میں منہ لیں کس قدر کامیابی کے ساتھ طے کی ہیں۔

صد پارہ دل جو ان کی بھند گرا بہار عبادت

کے مجموعہ کا نام ہے۔ حقیقت میں اُن کے درد بھرے دل کی
سو قاشیں ہیں جن کو اُنھوں نے کمالِ حسن کے ساتھ

خریدارانِ متاعِ سخن کے سامنے پیش کیا ہے۔ ان رباعیوں

میں کہیں سرمد و عمر خیام کا رنگ جھلکتا ہے کہیں میر و ابوالخیر کا

جلوہ نظر آتا ہے کہیں طوسی و سنائی کی حکیمانہ تخیل ہے کہیں سحالی

و رومی کی صوفیانہ تعلیم طلبِ رحمتِ باری تعالیٰ کا طرزِ خاص

دیکھئے۔ گو یا عمر خیام کی روح بول رہی ہے۔

یاد رکھ کر مَن کہ ترا می زبید من آدمی مہم مرا خطا می زبید

من می دانم مرا چہ می شاید تو میدانی ترا چہ می زبید

اس رباعی پر بھی نیشاپوری کے انداز کا گمان

ہوتا ہے۔

حاصل زخم و غصہ اگر پاک شوی و زیادہ لالہ گوں طربناک شوی
 خیز بزرگ گرد از دامنِ خا زان پیش کہ چون گور پر از خا شوی
 میں چاہتا تھا کہ صد بار تیرا کلام کی معنوی نزا
 اور ادبی لطافت کو بے نقاب کر دوں مگر یہ تقریباً اختصاً
 چاہتی ہے۔ اس لئے اہل ذوق خود آوازہ فرمائیں۔ ساری
 رباعیاں منتخب اور حقائق و معارف سے معمور ہیں۔ صفحہ
 اول کو جن رباعیوں سے زینت دی گئی ہے وہ کلام مجید
 کی آیت پاک الطیبو اللہ و الطیبو الرسول و اولی
 الامم منکم سے ہم پر عمل صلاح کی ایک روشن مثال ہے
 توفیق حیدر آبادی کی نظر خدا و رسول کے بعد خیر و کن
 کی بارگاہ پر جا کے نہ ٹھہرتی تو پھر کہاں ٹھہرتی فقط

عبدالرزاق

غزویع الاول ۱۹۷۶ء

تقریظ

رباعیات جناب مولوی سید جمال الدین
توفیق مرحوم و مغفور کو میں نے غور سے پڑھا مرحوم نے
مختلف عنوانوں پر پر زور رباعیات لکھی ہیں ہر ایک
عنوان کے مضمون کو اوج فصاحت و بلاغت پر پہنچایا ہے
خصوصاً سلوک و تصوف کے مضامین کو اس خاص
انداز سے ادا فرمایا ہے جنکے نوز سے چشم بصیرت چکاچو
ہو جاتی ہے۔ مرحوم کو مبداء فیاض سے مضامین عالیہ
کا ایسا خزانہ ملا ہے جن کو قسام ازل نے مرحوم کا

ہی حصہ کر دیا تھا۔ ہر مضمون لطافت و نزاکت کے
 سانچے میں ڈھلا ہوا ہے۔ تصوف و سلوک میں
 توفیق مرحوم کی رباعیات مولانا ابوسعید ابوالخیر
 و مولانا عبدالرحمن جامی رحمہما اللہ کے رباعیات کے
 ہم رنگ نظر آتے ہیں عام مضامین میں اس کے رباعیات
 کا مرتبہ مولانا سبحانی وغیرہ کے رباعیات سے کم نہیں
 مضامین سوز و گداز میں جو رباعیات ہیں ان کا جواب
 نہیں ہو سکتا۔ کیونکہ ان مضامین کا خزانہ توفیق
 مرحوم ہی کو عطا ہوا ہے

غرض کلام توفیق اوصاف مذکورہ سے لاجوا
 بلکہ آسمان فکر و سخن کا آفتاب ہے۔ ہمارے کلام
 کی تصدیق ان ناقدان سخن سے ممکن ہے جن کو

اللہ تعالیٰ نے فکرِ رسا اور طبعِ عالی سے ممتاز فرمایا ہے

سداً
فیتہ غفرۃ

پروفیسر کلید جلیب عثمانیہ

حضرت والد مرحوم و مغفور مولانا سید جمال الدین توفیق
 کی حکیمانہ ربا عیناً پرودہ عدم میں رہ جاتیں اگر مخدومی و مہتممی
 مایہ جنابت مولوی سید محمد عبدالرزاق صاحب راشداً شیخ سی۔ ای۔ ای۔ کا
 مایہ جنابت محمد صاحب کے کار عالی جامع کلیات اقبال اور علامہ محمد
 اشرف العلماء حضرت مولانا سید اشرف صاحب سی کی گران توجہات عمایا
 شامل حالت ہوتیں۔ اور یہ ہمیشہ میرے لئے موجب تبریک کہ میری فرمائش
 پر ان ہر دو زنگوں سے ازراہ کرم صنادید دل تقریریں بھی تحریر کرنے
 کی رحمت گوارا فرمائی ہیں ان باریک جھوک جہاں نام صمدی مدو لے
 ہدیہ ناظرین کرتا ہوں ماہین ادب سے گلہ نہ کہے ملاحظہ سے مراد ہو اگر
 اللہ تعالیٰ ہے تو والد کا مکمل دیوان فارسی اردو بھی شائع کرونگا جن
 حضرت راشداً کا دلاویز مقدمہ بھی قابل دید ہوگا۔

وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ ۖ هُوَ حَيُّ عَزِيزٌ ۖ
 الْكَافِرُ سَعِيْدٌ ۖ

خاکسار
 سید الدین توفیق صاحب مولانا توفیق مرحوم
 ملازم دفتر صدر محاسب کلے عالی۔

خدای تعالی علیه السلام
 یارب قوی قوام بالذات
 ذات ممتنع برین
 در باطن ظاهر است
 باطن تحقیق است ظاهر
 بقیه

دعای سوره توحید علیه السلام
 احقر کس نیست
 در این صفای او
 بجز پرده چو است
 بقیه

کس نیست صاحب
 زود و است
 دو نقطه
 بقیه

کس نیست
 کس نیست
 کس نیست
 بقیه

تو ای که ایامی
 مشغول شرف کاران سابق
 مصروف بکسوف و کسوف
 از نام تو بیخبر و رضا کاران
 بیاییم از آنکه بیاییم
 توفیق

طایفه طوفان و طوفان
 نعمت نیان و نون از نرس
 خاموشی ما بر ما
 بی ناله رسیده بطلد
 زیاد دل است و یاد
 توفیق

فولان جان جان
 نیکو و رضا بر ایام
 دهنده که رسد و افا
 آواز که از نفاقت
 توفیق بین من
 توفیق

بهار و فصل
 خاموش میان برای
 نطقه رضا و نطقه
 صفت که جمعیت
 چون نطقه ای
 توفیق

فروغی که از حق و قیامت
 عکس رخ ساقی بر این
 جام بیان آن قباب است
 از کار و زور و قمار است
 چون بگریزد ز جایت
 تو فوق

عاشق است با این
 مانده درین سینه
 غم تو کدایم و کزین
 یار تو صحنی که بی
 ما دیده گویم
 تو فوق

عالمی که از قیامت
 کجاست درین دنیا
 که صند زبونم با این
 کین بند و زلف است
 بود در صحن و با این
 تو فوق

عالمی که از قیامت
 بارت آن خدا دارم
 نم رنگ خراب نهادم
 زین سخن خاک شدن
 یک خرم و صد سر دارم
 تو فوق

لعل آفاقا قابل تمنا داشت
 دانم که زمین نیست و سکا ز ما
 کردند زواریب مرگ بنیاد ما
 از نیک و بد پیشین معلوم بقیوم
 دیرت که نیست با بقیوم
 توفیق

فخری و جلالی و جلالی داشت
 فخری و جلالی و جلالی داشت
 در عالم بیوم
 توفیق
 توفیق

در جهان فخری و جلالی داشت
 خالی دارم که برود و در پیش
 قلم دارم که بنویسد
 زانسه دارم که هم در پیش
 مانده دارم که بنویسد
 توفیق

طلبی و جلالی داشت
 وقت که ابروش گلزاراید
 چون زلف گلایه بخاراید
 خوابد و منواری منم توفیق
 باین پیشه و جلالی داشت
 توفیق

فقط آن شخص
 از بود و نبود منی نیست
 جز منی بودم بر نیست
 توفیق خداوندی است
 چنانکه منم خبر نیست
 توفیق

بجای آنست هوانا
 غم نیست اگر نبیند فراوان
 عیبائی ما که برده بود
 کس تا نفس از او بود
 از زمین که از او بود
 توفیق

عقلت از سنان
 دانه پنهانست که طرفت زین
 صیادان طرفت بگیرین
 با غافل و تدبیرخواه
 واقف از ایمانگاه این
 توفیق

اتباع نفس و هوا
 نفس شیطان بود
 با خند و دامن
 کسک پنهانست سنان
 جوان و پنهانست سنان
 توفیق

عقلت از سنان
 دانه پنهانست که طرفت زین
 صیادان طرفت بگیرین
 با غافل و تدبیرخواه
 واقف از ایمانگاه این
 توفیق

اتباع نفس و هوا
 نفس شیطان بود
 با خند و دامن
 کسک پنهانست سنان
 جوان و پنهانست سنان
 توفیق

عقلت از سنان
 دانه پنهانست که طرفت زین
 صیادان طرفت بگیرین
 با غافل و تدبیرخواه
 واقف از ایمانگاه این
 توفیق

اتباع نفس و هوا
 نفس شیطان بود
 با خند و دامن
 کسک پنهانست سنان
 جوان و پنهانست سنان
 توفیق

و چون بختیاری گشت
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین

توفیق

و چون بختیاری گشت
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین

توفیق

و چون بختیاری گشت
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین

توفیق

و چون بختیاری گشت
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین
بهرین و بدترین

توفیق

و فو و شوق
گر باری آید هر خانه شود
باروی و باه جمع کاشانه شود
نور عین نیست بیانی دل
واع جگر سوز پر و آرزو شود
توفیق

نزل حواش
باری که بی من مستم
از دانه که کم است
ببر که زوم زمانه اولک بارت
چون نطق بدورد و غم را بام
توفیق

کلمه که در قلب نشسته
اول که نور است
گلخانه که خندان
گاست ز سر تقدره سینه نواز
فردانی اگر چشم بدین
توفیق

تغایر که در حقیقت کاشته
باری که بی من
در کعبه دل
چون هم و گلان
همه یک قدم صورت بدین
توفیق

در کوشش تو
 صد مرتبه نشستی و عقاب نشستی
 رفتی بی دربان که میدار نشستی
 از قطره شدن کبود بود آفتاب نشستی
 چون قطره اگر در آن فصل آن بار نشستی
 فوق

در کوشش تو
 صد مرتبه نشستی و عقاب نشستی
 رفتی بی دربان که میدار نشستی
 از قطره شدن کبود بود آفتاب نشستی
 چون قطره اگر در آن فصل آن بار نشستی
 فوق

بجلالت من آید شوق
 جان غم و غصه اگر آید شوی
 در باد و آلودگی گردن طرب آید شوی
 بنغمه رنگ گرو از در این خاک
 زان پیش چون گوید از خاک کوی
 فوق

بجلالت من آید شوق
 جان غم و غصه اگر آید شوی
 در باد و آلودگی گردن طرب آید شوی
 بنغمه رنگ گرو از در این خاک
 زان پیش چون گوید از خاک کوی
 فوق

پیش آنکه از دنیا آید
 مغرور باشی ظلم بر پیش من
 از خشمم که است بر تو
 با پیش من نیست در کشتن
 آداب بجز در پیش من
 توفیق

غفلت محقق
 احسان بودم و بیکاری
 حاجت بر روز و در بیکاری
 توفیق بر دم و خفتم و بیکاری
 در خواب اجابت بیکاری
 توفیق

آن که در محنت
 بر غمزدگان منند و در میان
 بر شادی خند زنده مغرور
 آن که در تنگنای منند و در میان
 از خوشی شاد و در میان
 توفیق

زانکه در عالمی اندیش
 روزی که بیک در میان
 یکسو شدیم از جهان
 در زمین حیات گویا بودم
 و در بر ماست و قضا بودم
 توفیق

الفرج
 اے تیری طرح آروا دلبر
 کہ جو عجز و زردل مضطرب
 ایسے ہی ہے تیری بیانی
 زان کہ طیبیدر و جبر
 توفیق

حنا قاتل حش
 اے تیرا کار بہبود کند
 این بیخ و بن
 از این شاخ و برگ
 این بادہ کہ میدیدم
 توفیق

غم و غم
 بر واقع دل کے
 زو از صفت
 کو روز شب فرار ماروزند
 توفیق

حال کسکری
 از زلف تو بے نازد شکست
 و ز غم تو
 دانی کہ
 توفیق

عقل مختص
 آنست که علم جز به سبب علی ریاضی
 اندازد از انبیا و سایر زاری
 گشتش از ده اعمد که در خواب
 بیداری با که است بیداری
 مؤفوق

کله عقلت
 تا که گزرد نفلت این صبح
 این پند گیش بود با بجا
 فزاد آنکه میری و خاک شوی
 یونیب و غبار خاکت بود
 مؤفوق

کله اعتبار است
 کلاشت من جان بومند کند
 بچندل عقل منور کند
 مؤفوق
 مؤفوق

کله عقلت
 از خلق نماند جز نظمی
 در خلوت پیش بختی
 مؤفوق
 مؤفوق

قلنا شکر تو نفس
 صد که ز خاک گشتم و بیاوم
 صد که از قید بودم و بیاوم
 صد که خالی غم پر کنم و بیاوم
 که به صفت نه بمانم و بیاوم
 فوق

قلنا شکر تو نفس
 که ز قید بودم و بیاوم
 که ز بند نفس بودم و بیاوم
 که چاره دل بودم و بیاوم
 که دمی در پیش بودم و بیاوم
 فوق

انما خلقناهم لنعلم
 فربا یومون بوسن ان یمن
 منینا من یومون و درین
 انما خلقناهم لنعلم
 انما خلقناهم لنعلم
 انما خلقناهم لنعلم
 فوق

انما خلقناهم لنعلم
 انما خلقناهم لنعلم
 انما خلقناهم لنعلم
 انما خلقناهم لنعلم
 انما خلقناهم لنعلم
 فوق

عروج باطنی
 از طاقت پرواز پرش پشما
 بالاست منور بام ایشودا
 در عالم جان میبارم
 بیوق است بر سر و ریشودا
 توفیق

قنات از تقا
 تا خلقت دل بود نماقت
 تا جام بود نشان صباقت
 در بی کل فاست جز در اریق
 فایست و بود قطره دریا باقت
 توفیق

سب از اسوت
 متی و نشاط و کامانی دارم
 در عالم شوق بزرگانی دارم
 در عالم انقلاب عالم
 توفیق چه گویم انقلابی دارم
 پریم گما اسباب جوانی دارم
 توفیق

اختل از غیبی
 توفیق بندان می ای شامین
 با با صمے لطیف خوش کل شامین
 بجز زوئی پیش عقیل تیره
 چون سا پدیو ایرین با شامین
 توفیق

عَبَّاسِ بْنِ عَلِيٍّ
 قَبْرُ خَيْرِ نَسَبٍ اَزْدُوهُ شَوْو
 قَدْ رُبَّ نَسَبٍ اَزْدُوهُ شَوْو
 نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو
 نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو
 نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو

نَمَائِدِ اَزْدُوهُ شَوْو
 مَهْمَاهِ رَحْمَةٍ اَزْدُوهُ شَوْو
 تَابِخِي اَزْدُوهُ شَوْو
 تَابِخِي اَزْدُوهُ شَوْو
 تَابِخِي اَزْدُوهُ شَوْو
 نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو

نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو
 نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو
 نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو
 نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو
 نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو
 نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو

تَرْكِ اَزْدُوهُ شَوْو
 رَاضِي شَدَّ اَزْدُوهُ شَوْو
 رَاضِي شَدَّ اَزْدُوهُ شَوْو
 رَاضِي شَدَّ اَزْدُوهُ شَوْو
 رَاضِي شَدَّ اَزْدُوهُ شَوْو
 نَوْفِقِ اَزْدُوهُ شَوْو

طلب علم و تبحر
 تقدیر خوش را رواج داری
 بزیر کجایزه اخصیای داری
 بی حیل بگزار و صافوی
 بیارنده عمر بکلیج داری

توفیق

شاد بودی بر طاعت
 نقشه بدک ز رنگ من می بند
 در کثرت واع غم پر می بند
 توفیق جویم پیش می ایتم
 صدغوب بیگار پر من می بند

توفیق

افتخار از کلبه یقین
 چون جام مگر در دو کوبه یقین
 دامن بسته حرام لوده یقین
 از شور و ادب جان خاوب
 بی غیر دل غنیمت از کس دهن

توفیق

از چشم کسی بر سر او ایتم
 نه از زکات لطف دانه یقین
 بی برگ و بری با چو پر یقین
 در باغ وجود زینت ایتم

توفیق

اینجاست عشق
 بنمیزد آن درد که در میان
 و آن تشنگی خوبست که در میان
 جان مطیعند ز منم زبیر ای عشق
 شاید که بدین ایام نشینان
 فوق

بیخاک غفلت
 خفتت که ز تو تشنگ شود
 بر عقده آسان تو دشوار شود
 بنیاز ز بی دل ز بیخفتن
 در عالم خاک که بنیاز شود
 فوق

در عالم غفلت
 در نیمه فنا گسار است
 خاموشی مرغی آواز است
 در عالم غفلت پر و باله دارم
 مرا زنگ غم هم پر و باله دارم
 فوق

در عالم غفلت
 که در منم زبیر ای عشق
 وز دام و جوی غم غم
 در عالم گل خرابی عالمندان
 و او هم در گل غم غم
 فوق

Subject No. ۲۲ No. ۱۶۱۹۵۸

تتمیم
۱۶۱۹۵۸

از قاضی غلام مولانا مولوی محمد سعادت
هوش منشی قاضی مولوی قاضی
مولوی کامل مددگار اول مدد
نورقانیہ دارالافتاء کراچی

قطعه تاریخ طبع باجماعت
شاعر اکمال سخندان نازک خیا
آفتاب شاہی نیرنگ پوری
مولانا مولوی بیچال الدین قوی
مولانا مولوی منعم پوری

گفتش تاریخ طبع از مولانا
زورین شاعر غفران اوجا
۲۶

تتمیم تاریخ طبع علی سعادت
حضرت قوی نیرنگ پوری
نظم ابد چوین در نشان قاضی
برہم پور اول سوار اول
طبع در صد بارہ اول سوار اول
بہر ان سبب نیرنگ پوری

